

Univerzita Karlova
Katolická teologická fakulta

Teze rigorózní práce

Papežské konkláve roku 1903

PhDr. Drahomír Suchánek, PhD.

Vedoucí práce: Prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, DrSc.

Studijní program: Teologie

Studijní obor: Katolická teologie

2008

a) Cíle a struktura práce

Papežské volby vždy patřily mezi nejvíce sledované momenty v dějinách katolické církve. Pozice římského biskupa, tak jak rostla jeho prestiž, autorita a právní jurisdikce uvnitř křesťanského světa, byla v mnoha ohledech výjimečná. Nástupce apoštola Petra díky univerzalistickým nárokům přesahoval lokální úroveň italské církevní správy a výrazně ovlivňoval i život církví národních. Držitelé světské moci se proto snažili vstupovat do procesů, které ke zvolení nových papežů vedly. Téma této rigorózní práce se soustřeďuje na jeden z aspektů státních intervencí na poli papežských voleb, který je obecně označován jako „právo vyloučení“ - *ius exclusivae*. Pokusil jsem se ho podat na příkladu papežského volebního konkláve z roku 1903, kdy došlo k poslednímu uplatnění státního zásahu vůči jednomu z kandidátů na papežský stolec.

Na institut *ius exclusivae* lez nahlížet z různých úhlů pohledu. Ve své práci jsem zohlednil především přístup historický, který se snaží zařadit právo vyloučení do širšího rámce obdobných procesů. Při zpracovávání tématu jsem proto postupoval v jednotlivých, logicky na sebe navazujících krocích. Nejdříve jsem se pokusil umístit *ius exclusivae* do celku papežských ustanovování, jakožto reakci na měnící se obraz evropské společnosti konce středověku a nástupu novověku. Panovnický absolutismus je v tomto ohledu základním předpokladem. Dále jsem se pokusil poukázat jednak na příklady využití tohoto nástroje v rámci jednotlivých konkláve, jednak jsem nastínil základní interpretační přístupy pro pochopení *ius exclusivae* jakožto pseudoprávního institutu.

Jelikož primárním tématem práce bylo volební konkláve z roku 1903, bylo třeba zaměřit pozornost na vykreslení politicko-církevní situace, která by osvětlila vazby jednotlivých interesentů v rámci příslušného časového úseky. Předmětem zájmu tak byly pontifikáty dvou klíčových papežů - Pia IX. a Lva XIII. Zvláštní pozornost byla soustředěna zejména na politiku vůči Rakouskému císařství, která

je pro pochopení dalšího vývoje nezbytná. Hlavní část zpracování se ovšem týkala samotného konkláve z roku 1903 a předpokladů pro pochopení procesů, které v rámci něho probíhaly. Pokusil jsem se nastínit přípravy hlavních partnerů, podobu římské kurie v předvečer volby a posléze i samotný průběh konkláve. Závěrečnou částí mojí práce tvoří jednak poukaz na reakci papežství na užití *ius exclusivae*, jednak zhodnocení a zařazení tohoto institutu na počátku 20. století.

Cíle, které jsem si při výběru tématu kladl, úzce souvisí s fenoménem *ius exclusivae* jakožto celku. Jelikož zpracovávám tuto oblast jako hlavní téma své disertační práce, bylo uplatnění práva vyloučení v jeho závěrečné fázi důležitým prvkem pro pochopení místa exklusivity v právním životě katolické církve. Důvody, které vedly k užití *ius exclusivae*, a reakce, které jeho uplatnění vyvolalo, nelze vnímat bez zohlednění předchozích souvislostí a umožňují rozšířit pole interpretací. Snažil jsem se proto primárně dosáhnout zdůvodnění použití exklusivity a poukázat na souvislost mezi církevně společenskou situací a přijatelností (či nepřijatelností) uplatnění tohoto nástroje. Dále jsem usiloval o podchycení všech relevantních vazeb uvnitř vatikánského prostředí a prokázat závislost pominutí kardinála Rampolly na aktuálních poměrech.

Cíle předkládané rigorózní práce lze na základě výše představených východisek shrnout následovně: 1) poukázat na předpoklady a motivy využití *ius exclusivae* na konci 19. a na počátku 20. století; 2) nastínit atmosféru jak ve společnosti, tak uvnitř katolické církve s ohledem na přijímání či odmítání *ius exclusivae*; 3) stanovit a zhodnotit vliv jednotlivých faktorů, které ovlivnily papežskou volbu v roce 1903. Vytýčené cíle určují do značné míry i postup zpracování práce. Na základě dostupných podkladů jsem se pokusil o jejich analýzu, a to s ohledem na předpoklady jejich vzniku i motivy jejich uplatnění. Výsledky jsem vzájemně porovnával a zařadil do širších souvislostí církevního vývoje v posledním půlstoletí 19. století. Metodika přístupu je popisně analytická a její volba je cíleně vztažena na vytvoření předpokladů pro další práci na tématu *ius exclusivae*

v kontextu jeho právní stránky. Konkláve z roku 1903 tak slouží mj. i jako sonda či vzorek, na jehož základě lze demonstrovat jak formální stránku procesů, tak měnící se obsahovou složku.

b) Bibliografická poznámka

Vhled do zákulisí papežské volby v roce 1903 je usnadněn díky několika relacím přímých účastníků, což toto konkláve činí mezi dalšími volbami ve 20. století jedinečným. Klíčovým pramenem je bezesporu pod pseudonymem Un Témoin publikované svědectví francouzského kardinála François-Désirého Mathieua, které nedlouho po volbě uveřejnil v *Revue des deux mondes*.¹ Jeho podrobná zpráva vyvolala značnou pozornost a současně přispěla k tomu, že obdobné indiskrece nebyly v dalším období ze strany papežství tolerovány. Druhým významným pramenem, ze kterého jsem mohl čerpat, je sice krátký, ale informačně bohatý dopis německého kardinála Georga Koppa německému kancléři Bernardu von Bülowovi, který tento zařadil do svých pamětí.² Třetí pramen, popis událostí z pera baltimorského kardinála Jamese Gibbonse, jsem měl k dispozici jen zprostředkovaně, a to díky práci Friedricha Engel-Janosiho *L'Autriche au Conclave de 1903*.³ Čtvrtý pramen, publikovaný deník sekretáře kardinála Langénieuxe, dijonského biskupa Maurice Landrieuxe, *Le Conclave de 1903*,⁴ jsem bohužel rovněž neměl k dispozici a musel jsem se spolehnout na odkazy v sekundární literatuře. Vedle těchto základních zdrojů jsem využil i dalších doplňkových materiálů, které přibližovaly situaci v době papežské volby z roku 1903. Jedinečným pramenem jsou popisy vatikánského prostředí německého klerika Paula M. Baumgartena, které nově uspořádal a vydal přední

¹ MATHIEU, F. D. - UN TÉMOIN (1904): Les derniers jours de León XIII et le conclave du 1903. *Revue des deux mondes* LXXIV/20 (15. 3.): 241-285.

² BÜLOW, B. von (1930): *Denkwürdigkeiten. 1. díl: Vom Staatssekretariat bis zur Marokkokrise*. Ed. F. STOCKHAMMERN. Berlin: Ullstein.

³ ENGEL-JANOSI, F. (1951): L'Autriche au conclave 1903. *Revue belge de philologie et d'histoire* 4: 1111-1141. Samotná práce kardinála Gibbonse, nazvaná „*This is an exact account of the Cardinal's (Gibbons) visit to Woodstock, November 4 1903... Written the same night after reception*“, je v rukopise uložena v knihovně jezuitské koleje ve Woodstocku v americkém státě Maryland.

⁴ *Le Conclave de 1903. Journal d'un conclaviste. Etudes* 299 (listopad 1958): 157-183.

znalec vatikánské politiky konce 19. století Christoph Weber.⁵ Svoji mimořádnou hodnotu mají i deníky a poznámky Ludwiga Pastora, jehož obeznámenost s vnitřní strukturou papežského prostředí, encyklopedické znalosti z dějin papežství i přístup do většiny jinak nedostupných vatikánských archívů z něj činí jednu z nejkompetentnějších osob.⁶ Stranou přehledu jsem ponechal doplňující prameny, ať již se jednalo o sbírky papežských a císařských dokumentů, resp. o důležité podklady pro poznání samotného institutu *ius exclusivae*. Rozsah a zaměření této rigorózní práce neumožňovaly hlubší a preciznější rozbor, proto je v textu pouze odkazováno na některé základní práce.

Odborná literatura, která se k tématu této rigorózní práce váže, je značně objemná a je možno zde naznačit pouze základní a nejdůležitější práce. První rozsáhlou oblastí je otázka papežských ustanovování a jejich vývoj v průběhu dějin. Z důležitých prací k tomuto tématu lze vyzdvihnout datem již starší, ale precizností a přehledností jen obtížně překonatelné monografie L. Lectora,⁷ L. Gaugusche⁸ či H. J. Wurma.⁹ Z nepřehledné literatury k dějinám papežství a jednotlivých papežských konkláve jsem využil více prací, z nichž je třeba vyzdvihnout stále fundamentální a na pramenech postavené rozbor L. Pastora,¹⁰ popř. vhodně a přehledně pojatou syntézu C. Rendiny.¹¹ Další samostatnou kapitolou je institut *ius exclusivae*. Ke zpracování základních nástinů a srovnání odlišných názorů na tuto otázku jsem využil základních prací Ludwiga Wahrunda¹² a Johanna Sägmüllera,¹³ jakož i precizní a ve stínu výše uvedených

⁵ BAUMGARTEN, P. M. (1986): *Die römische Kurie um 1900. Ausgewählte Aufsätze*. Ed. C. WEBER. Köln: Böhlau.

⁶ PASTOR, L. (1950): *Tagebücher - Briefe - Erinnerungen*. Ed. W. WÜHR. Heidelberg: Kerle.

⁷ LECTOR, L. (1895): *L' Election Papale*. Paris: P. Lethielleux.

⁸ GAUGUSCH, L. (1905): *Das Rechtsinstitut der Papstwahl*. Wien: Manz.

⁹ WURM, H. J. (1902): *Die Papstwahl. Ihre Geschichte und Gebräuche*. Köln: Bachem.

¹⁰ PASTOR, L. (1928-1929): *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des dreissigjährigen Krieges*. Díly XII, XIII/1. Freiburg im Breisgau: Herder; Týž, (1930-1931): *Geschichte der Päpste im Zeitalter der fürstlichen Absolutismus*. XIV/1-2, XV, XVI/1. Freiburg im Breisgau: Herder.

¹¹ RENDINA, C. (2005): *Příběhy Papežů. Dějiny a tajemství*. Praha: Volvox Globator.

¹² Základní hodnotu mají především dvě práce: WAHRMUND, L. (1888): *Das Ausschließungsrecht (Jus Exclusivae) der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*. Wien: Hoelder; Týž (1890): *Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes bei den Papstwahlen aus römischen*

stojící monografii Alexandra Eislera.¹⁴ Právní stránky problému jsem se dotknul jen okrajově, přesto bylo třeba rozlišit jednotlivé interpretační polohy pohledu na řešené téma. Zde mi byly vodítkem např. práce K. Cochlovía¹⁵ či E. Macka.¹⁶

Třetí oblast zájmu se soustředila na vývoj a hlavní charakteristiky katolické církve v druhé polovině 19. století. Významnou část problematiky s ohledem na kontroverze pontifikátu Pia IX. jsem zpracovával ve své diplomní práci a dalších dílčích studiích. K samotnému pontifikátu tohoto papeže a obtížím evropské politiky s ohledem na vývoj katolické církve lze zde uvést vedle specializovaných studií především práce R. Auberta,¹⁷ G. Penca,¹⁸ K. Schatze¹⁹ a K. S. Latouretta.²⁰ Mnohé z nich svým zájem přesahují i do pontifikátu Lva XIII. Politikou a činností tohoto papeže se posléze zabývají již práce, které se vztahují k čtvrtému tématu konkláve roku 1903 a o nichž bude řeč vzápětí. Zde pro doplnění pohledu na složitost zákulisních tlaků mohou poukázat i na další, více specifické práce, jako jsou např. publikace R. A. Grahama²¹ či E. Wintera.²² Základní vhlad do vatikánské politiky v této době podává Ch. Weber.²³

Klíčová kapitola, která směřuje k postižení problematiky papežského konkláve z roku 1903, tvoří poslední soubornou oblast bádání. Z použité odborné literatury

Archiven (Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 122/13). Wien: Hoelder.

¹³ SÄGMÜLLER, J. B. (1892): *Die Papstwahlbulen und das staatliche Recht der Exklusive*. Tübingen: Laupp; Týž (1967): *Die Papstwahlen und die Staaten von 1447 bis 1555. Eine kirchenrechtlich-historische Untersuchung über den Anfang des staatlichen Rechtes der Exklusive in der Papstwahl*. Aalen: Scientia-Verlag.

¹⁴ EISLER, A. (1907): *Das Veto der katholischen Staaten bei der Papstwahlen seit dem Ende des 16. Jahrhunderts*. Wien: Manz.

¹⁵ COCHLOVIUS, K. (1910): *Die Papstwahl und das Veto der katholischen Staaten*. Greifswald: Abel.

¹⁶ MACK, E. (1906): *Das Recht der Exklusive bei der Papstwahl*. Borna-Leipzig: Noske.

¹⁷ AUBERT, R. (1952): *Le pontificat de Pie IX (1846-1878)*. Paris: Bloud & Gay.

¹⁸ PENCO, G. (1978): *Storia della Chiesa in Italia*. 2. díl. *Dal Concilio di Trento ai nostri giorni*. Milano: Jaca Book.

¹⁹ SCHATZ, K. (1992): *Vaticanum I.: 1869-1870*. 3 díly. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

²⁰ LATOURETTE, K. S. (1959): *The Nineteenth Century in Europe*. 1. díl: *Background and the Roman Catholic Phase*. London: Eyre and Spottiswoode.

²¹ GRAHAM, R. A. (1959): *Vatican Diplomacy. A Study of Church and State on the international Plane*. Princeton: University Press.

²² WINTER, E. (1961): *Russland und das Papsttum*. 2. díl. Berlin: Akademie-Verlag.

²³ WEBER, C. (1973): *Quellen und Studien zur Kurie und zur vatikanischen Politik unter Leo XIII. Mit Berücksichtigung der Beziehungen des Hl. Stuhles zu den Dreibundmächten*. Tübingen: Niemeyer.

mohu odkázat na práci F. Engel-Janosiho pro proniknutí do nuancí rakouské diplomacie tohoto období,²⁴ a množství dílčích studií, které se zabývají různými aspekty problému (Ch. Weber,²⁵ R. Graber,²⁶ N. Miko,²⁷ Z. Obertynski²⁸ atd.). Svoji hodnotu má i přehledná disertace P. Freie, který doplnil bádání o přehled reakce dobového tisku.²⁹

c) Závěry práce

Hodnotící pohled na institut tzv. práva veta při papežských volbách v období druhé poloviny 19. a počátku 20. století ukazuje několik významných posunů oproti období předchozímu. Jako pomyslné milníky na cestě ke konečnému odstranění *ius exclusivae* se jeví být především revoluční události let 1848/1849, kdy byla katolická církev v plnosti konfrontována s postuláty moderní společnosti. Druhým přelomovým okamžikem byla ztráta Církevního státu, která mj. posílila obavy z ohrožení další autonomní existence papežství a položila důraz na zvýšení autority Svatého stolce. Jakkoliv můžeme diskutovat o cílenosti postupující centralizace římské církve či o posilování supremacie papeže v právní a organizační struktuře katolické církve, zůstává skutečností, že otřesy 19. století vedly v konečném důsledku k prosazení zásady o nutnosti zásadního vyloučení možnosti světských autorit vstupovat do záležitostí vnitřního uspořádání katolické církve.

²⁴ ENGEL-JANOSI, F. (1958/1960): *Österreich und der Vatikan 1846-1918*, 2 díly. Graz: Styria.

²⁵ WEBER, C. (1977): Italien, Deutschland und das Konklave von 1903. Eine Studie zur Kirchen- und Bündnispolitik der Dreibundmächte. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 57: 199-260.

²⁶ GRABER, R. (1962): Mariano Rampolla del Tinaro. In: SANDFUCHS, W. (ed.), *Die Aussenminister der Päpste*. München-Wien: Günter Olzog Verlag, s. 58-72.

²⁷ MIKO, N. (1953): Das Konklave vom Jahre 1903 und das österreichisch-ungarisches Veto. *Theologisch-praktische Quartalschrift* 101: 285-302.

²⁸ OBERTYŃSKI, Z. (1971): Kardinal Puzyna und sein Veto. In: FLIEDER, V. - KOVACS, E. (edd.): *Festschrift für Franz Loidl zum 65. Geburtstag (Aus Christentum und Kultur)*, 3. díl. Wien: Hollinek, s. 177-195.

²⁹ FREI, P. (1977): *Die Papstwahl des Jahres 1903 unter besonder Berücksichtigung des österreichisch-ungarischen Vetos*. Bern: Peter Lang.

Institut *ius exclusivae*, jakožto relikv předchozího období, se bezpochyby jevil na prahu 20. století jako anachronismus, neboť předpoklady a motivy pro jeho vznik a prosazení ztrácely relevanci. Slábnoucí a spory mezi odpůrci a příznivci monarchie rozdělené Španělsko si nemohlo činit nárok ani na pozici protěžované bašty katolicismu, ani na ochránce katolické víry a papežství jako takového. Francie opustila monarchistické zřízení a stala se republikou, která se stále výrazněji posouvala k sekulárním akcentům. Pouze monarchie rakouských Habsburků mohla vznášet argument na kontinuitu privilegovaného vztahu katolické církve a císařského protektora, po období kulturního boje a přerozdělení moci mezi panovníkem a občanskou společností ovšem ani zde nebylo možné zastírat zásadní strukturální posuny. Jestliže rakouská diplomacie přinejmenším navenek vykazovala obdobné rysy jako před sto či padesáti lety, bylo to především v důsledku uchování tradičních postupů než ve smyslu reálného zhodnocení aktuálních poměrů. Nelze ani pominout fakt, že dlouhé pontifikáty Pia IX. a Lva XIII. možnost užití *ius exclusivae* dále relativizovaly, neboť na počátku 20. století již v aktivní politice nepůsobil politik, diplomat či církevní prelát, který by byl přímo konfrontován s využitím onoho panovnického veta. Události volebního konkláve roku 1903 proto v souhrnném pohledu již vykazují známky abnormality a mohly se posléze stát podkladem pro adekvátní legislativní reakci katolické církve.

Pokud bychom se zamýšleli nad příčinami užití veta v roce 1903, lze zmínit několik momentů. Jednak je třeba upozornit na nevhodnou personální politiku rakousko-uherské diplomacie, a to jak v případě vatikánské legace, tak u samotných kardinálských nositelů „císařského tajemství“. Odvolání zkušeného vyslance Revertery dva roky před volbou a pověření impulzivního, s fungováním volebních jednání neobeznámeného a v jistém pohledu mentálně jednoduchého kardinála Puzyny korunním kardinálem, dokresluje chybné kroky Rakouska-Uherska před papežskou volbou. Dále nelze pominout význam přetrvávání zaběhlých mechanismů rakouské strany při úvahách o užití veta. Jakkoliv si bylo

rakouské ministerstvo zahraničí vědomo nevhodnosti a nebezpečnosti otevřeného vynesení veta, stále trvalo na svém oprávnění vstoupit do průběhu papežské volby. Přitom se jeví být evidentním, že ani na rakouské straně nebyla zcela ujasněna právní stránka problému. Operovalo se s tradicí a „prastarým privilegiem“, současně se ale hovořilo o pouhém vyslovení žádosti či názoru. To vše dokumentuje argumentační slabost při zdůvodňování oprávnění užití i samotné podstaty *ius exclusivae* a potvrzuje dovršení vývoje v této otázce. Právo veta bylo na počátku 20. století bezpochyby již nepřijatelným nástrojem a rakouský postup následně vyústil ztrátu prestiže katolického císaře v katolickém světě. Zákaz užití *ius exclusivae* tak můžeme spojit s konečným odezněním role císařství uvnitř evropské křesťanské společnosti.

Poslední využití *ius exclusivae* v dějinách papežství tudíž nebylo pouhou epizodou v neustálém střetávání světské a církevní moci. Lze ho bezpochyby označit za jistý přelom či znamení nové doby. Katolická církev si díky němu zřetelněji uvědomila, jak důležitá pro ni je vnitřní autonomie. Následný pontifikát Pia X., který se vyznačoval nedostatkem citu pro obtíže mezinárodní diplomacie, sice přinesl mnohdy problematická rozhodnutí ve vztazích s okolními zeměmi, jednoznačně však dovršil vnitřní centralizační proces a opětovně učinil z Apoštolského stolce především duchovní autoritu. Katolická církev přestala být mocenským faktorem a intenzita zásahů světské moci do výběru její hlavy rychle poklesla. U všech konkláve, která proběhla po roce 1903, bylo rozhodnutí o novém papeži zcela v rukou kardinálského kolegia a nemáme žádné prameny, které by svědčily o snaze vlád přímo intervenovat do volby. Institut *ius exclusivae* se stal mrtvým právním reliktem, který je nyní pouze předmětem bádání historiků a právníků.